

Retorik: hvad kan faget bruges til? om retoriske lærerkvalifikationer

Jens-Jørgen Kofod

Sem.ektor, cand.mag.
Frederiksberg Seminarium

Claus Tilling

Sem.ektor, cand.mag.
Blaagaard Statsseminarium

Med udgangspunkt i det meget vedkommende og aktuelle tema om kravene til lærerkvalifikationer i sprogfagene, i læreruddannelsen, i folkeskolen og i voksenpædagogikken ønsker vi i nærværende artikel at belyse indhold, stilling og muligheder i faget retorik. Grundlaget er naturligvis den nye folkeskolelov, den nye læreruddannelseslov og de muligheder, de øgede krav om selvudvikling og selvforvaltning i uddannelsessystemet giver på alle niveauer. De enkelte institutioner har i vidt omfang fået mulighed for at opbygge forskellige indholdsstrukturer og prioritere forskellige aspekter inden for fag-fagene, de pædagogiske fag og praktikken.

Interessen for udvikling af nye hertil svarende lærerkvalifikationer og -kompetencer er ikke mindst udsprunget af diskussionen af, om denne selvforvaltning - i seminariesammenhæng - kan undgå at føre til opløsning af enheden i læreruddannelsen - m.a.o. diskussionen om én eller atten læreruddannelser. Vi vil tage udgangspunkt i folkeskolelovens og læreruddannelseslovens krav om øget samarbejde mellem fag-fagene, mellem fag-fagene og pæd./psyk.-fagene og mellem seminarierne og folkeskolen, især når det gælder praktikken. Specielt interaktionen mellem seminarierne og praktikken ønsker faget retorik fremmet, fordi de studerendes problemer i praktikken - oplevet gen-

nem praktikbesøg og gennem de studerendes egne erfaringer - oftere er af retorisk og formidlingsmæssig art end baseret på faglige mangler.

Retorik i læreruddannelsen

På grundlag af bekendtgørelse og studieordninger praktiseres undervisningen i retorik på følgende måde: Faget består af to hoveddiscipliner, fri mundtlig fremstilling og bunden mundtlig fremstilling (oplæsning), samt en støttedisciplin, stemmebrug. I læreruddannelsen er retorik et *praktisk* fag, hvor *formuleringsfærdighed* står i centrum, mere end *kommunikationsteori* og *kommunikationsorientering*. Kernen i faget er således opøvelsen af de studerendes evne til at udvikle egne mundtlige færdigheder og til at udvikle kommende elevers hensigtsmæssige mundtlighed. Dette søges opnået gennem øvelser i forskellige talesituationer: I fri mundtlig fremstilling gennem klare, forståelige og engagerede enetaler - f.eks. argumenterende eller informerende, - gennem præcise, loyale referater, gennem samtaleøvelser, ikke mindst med henblik på klassesamtalen, gennem fortælling osv. Færdighed i formidling af bundne tekster sker gennem øvelser i tolkende oplæsning af vidt forskellige tekstgenrer fra sagprosa over børne- og voksenfiktion til drama og lyrik. Som vi senere skal komme ind på, er både den frie og bundne fremstilling knyttet til de studerendes og deres kommende elevers totale talesituation. Øvelsernes mål er derfor først og fremmest at understrege begrebet *hensigtsmæssighed*, og ikke restriktiv eller normativt funderet indlæring.

Dette indebærer en helhedsbetragtning af den mundtlige formidling, idet der lægges vægt på brugen af både de auditive og de visuelle udtryksmidler som uadskillelige fra fremstillingens indholdsside. Til støtte for dette kommer så øvelser i stemmebrug. Der indgår klangøvelser, styrke- og artikulationsøvelser, øvelser i hensigtsmæssig vejrtrækning og afspænding osv. Denne disciplin er fagets instrumentelle side, og den blev i mange år - og af nogle desværre stadig - opfattet som retorikkens (eller „talepædagogikkens“) egentlige mål og indhold. Dette var og er ganske fejlagtigt. Det er centralt for retorisk erkendelse, at udtryk og indhold, tanke, tekst og den realiserede tale er størrelser, der ikke lader sig adskille, idet de er gensidigt afhængige og gensidigt påvirker hinanden.

Den retoriske kritik

På de fleste seminarier praktiseres øvelserne i fri og bunden fremstilling på halve stamhold og stemmetræningen på kvarte stamhold. Dette forhold er afgørende for fagets andet centrale mål: at opøve de studerendes evne til og færdighed i kritisk at vurdere hinandens mundtlige fremførelser, at sætte fagligt kvalificerede ord på andres mundtlige præstationer, med udgangspunkt i fagets ovennævnte helhedssyn. Enhver fremstillingsøvelse efterfølges af holdets og lærerens vurdering og kritiske gennemgang af fremførelsen. Dette indebærer opbygningen hos de studerende af et begrebsapparat, der ikke alene er væsentligt for dem i arbejdet med egne fremførelser, men er en uomgængelig forudsætning for deres

senere arbejde med deres elevers sprog og udtryksfærdighed.

Den retoriske kritik er et væsentligt tilbud om sproglige lærerkvalifikationer. Først og fremmest fordi kritikens mål og berettigelse ligger i opfattelsen af, at en række størrelser, der i det traditionelle undervisningssyn betragtes som separate, her behandles som uadskillelige og med gensidig indflydelse på hinanden:

- 1) Fremførerens brug af stemme- og kropsudtryk. F.eks. er en alert kropsholdning en forudsætning for en hensigtsmæssig vejrtrækning og dermed en hensigtsmæssig stemmefunktion. Krop og stemme kan ikke adskilles.
- 2) Fremførerens brug af stemmens udtryksmæssige variationsmuligheder må og skal afspejle tekstens (forstået i ordets brede betydning) intentioner. Tanke og tale kan ikke adskilles.
- 3) Selv om fremførelsen tilsyneladende har form af énvejskommunikation, f.eks. ved foredrag og oplæsning, så vil påvirkningen altid udløse en form for reaktion, positiv eller negativ, hos tilhørerne, der under fremførelsen virker tilbage på fremføreren og øver spontan indflydelse på ham og hans fremførelse. Fremfører og tilhørere er interaktionerende.
- 4) For oplæsning og den retoriske kritik af den gælder i særlig grad enheden mellem værk (tekst) og fremfører. For at opnå den adækvate fremførelse, må fremføreren „spille med, have gjort tekstens intentioner til sine egne, bestræbe sig på at udslette sin egen person med den hensigt at tjene

teksten.” (Lone Rørbech, 1979). Dette er naturligvis en ideal og uopnåelig fordring, men det forhindrer ikke, at den retoriske kritik må hvile på synspunktet, at værket og fremføreren ikke kan adskilles.

- 5) Ser man - stadig med den tolkende oplæsning som udgangspunkt - på forholdet mellem *forståelsen* af teksten og *oplevelsen* af den, må det siges, at den ensidige, rationelle forståelse, baseret på danskfagets tekstanalyse, ofte skaber distance mellem tekst og modtager. Man taler *om* teksten, i stedet for at lade teksten tale selv. Tekstens iboende mundtlighed, dens lydside, dens klangbilleder, overses, eller rettere overhøres, til fordel for den metasproglige analyse. Men selv om en sådan analyse er både nyttig og nødvendig, så lever teksten kun som *oplevet* forståelse hos den tilhører, som er blevet både intellektuelt og emotionelt påvirket af teksten ved sit møde med den; tilhørerens forståelse og intuitive oplevelse af teksten kan ikke adskilles.

I de senere år har også andre fagområder fået øje på retorikken og fagenes fælles mål og berøringsflader med henblik på lærerkvalifikationer. I Bjarne Gorm Hansens afhandling: “Den gyldne dialog som voksenpædagogisk princip” (DLH 1988) hedder det:

„Retorikken og pædagogikken har foruden transformationen, formidlingen i høj grad også de tætte relationer mellem teori og praksis tilfælles. I retorikken forbindes teori og praksis, erkendelse og handling dialektisk, og den forsøger at forene viden og følelse, erkendelse og be-

slutning, udtryk og indhold, effektivitet og moral. Netop de forbindelser, der også er så væsentlige i pædagogikken i forsøget på en integration af de menneskelige erkendelsesformer."

Og senere i afhandlingen hedder det:

„Retorikkens fem aktiviteter (d.v.s. inventio, dispositio, elocutio, memoria og actio) dannede basis for en pædagogisk teori, hvorudfra der kan udvikles en kommunikativ voksenpædagogik med dialogens gyldighedskrav som bærende princip."

Retorikkens stadige vekslen mellem teoretisk indlæring, fremførelser i vidt forskellige talesituationer og kritisk vurdering af egen og andres mundtlighed har mangeartet betydning for sproglige lærer kvalifikationer. For det første vil et vellykket undervisningsforløb nedbryde mange misforståede blufærdighedstærskler hos de studerende. Deres sprog- og stilbevidsthed øges kraftigt, samtidig med at opmærksomheden over for forholdet mellem sprogets og litteraturens analytiske, historiske og æstetiske elementer skærpes. Ikke mindst den æstetiske kompetence er central i den nye folkeskolelov og vil også blive det i den nye læreruddannelseslov. Også her kan retorikken binde an til andre fag, ikke mindst til de praktisk/musiske fag, hvor Lotte Müller i 'Blaagaard Tidende nr. 3, april 1996' bl.a. skriver om æstetisk kompetence, idet hun bygger bro mellem forskellige fags æstetiske aspekter:

„Den æstetiske kompetence opnås bedst i en fagorienteret undervisning, hvor de faglige indhold og metoder er lære- og dannelsesmidler. Denne indsigt har ikke noget at gøre med, om undervisningen

organiseres fagligt eller tværfagligt ..."
(vores forkortelse).

Sammenhæng mellem retorik og praksis i læreruddannelsen

Den ovenfor behandlede vekslende praksis og ikke mindst retorikkens helhedssyn på tanken og den realiserede tale kan ikke undgå at indvirke positivt på praktiskdelen i læreruddannelsen og dermed styrke de studerendes kvalifikationer som lærere i folkeskolen.

Dette gælder ikke kun i sprogfagene, idet de studerendes mundtlighed, fri som bunden, og deres evne til vejledning af deres elevers mundtlighed indgår i samtlige skolens fag på alle niveauer. I retorik vænnes de studerende til at fremlægge et stof og fremføre tekster på basis af øvelser og viden om egne virkemidler, uden kun at være henvist til egen bedømmelsesevne, idet de øves i vejledende kritik af andre. Og det turde være en af lærerens fornemste opgaver. Den styrkelse af praktiken, som alle er enige om, at den nye læreruddannelse vil komme til at indeholde, vil retorikken, vel at mærke som et selvstændigt og styrket retorikfag, således kunne yde sit væsentlige bidrag til.

Forholdet mellem oplevelse og erkendelse

Som tidligere anført under retorikkens undervisningspraksis kan faget tilbyde den forbedrede forståelse af forholdet mellem oplevelse og erkendelse på det sproglige og litterære plan, som er fremhævet i folkeskolens formålsparagraf. Der er fokus på de studerendes

og deres kommende elevs færdigheder i at kommunikere i alle relevante talesituationer. Et eksempel fra et af fagets hoveddiscipliner, oplæsning: I undervisningsvejledningen for faget dansk hedder det bl.a.:

„Oplæsning er en mundtlig fremførelse af teksten, der ved hjælp af varieret stemmeklang, rollefordeling gennem variation i stemmeføringen, ved pausering og tempo-forskelle giver udtryk for tekstens indhold og sproglige særpræg. Oplæsning kræver derfor omhyggelig forberedelse. Gennem oplæsningen må eleven forsøge at formidle sin oplevelse til tilhørerne, der ikke kender teksten i forvejen.“

Og vejledningen går endnu videre ind på nyretorikkens tanker: *„Oplæsning er i videste form en fortolkning. Tekstens skrift er et grafisk udtryk for den iboende mundtlighed, som kan genskabes til oplevelse af en mere umiddelbar karakter.“*

Lone Rørbech skriver herom: *„Igennem oplæsning kan man formidle oplevelse. Ved den måde, hvorpå man levendegør teksten, kan man udtrykke holdning, følelse og fantasi. Oplæsning er en vej til at trænge ind i en tekst, møde dens verden og udtrykke oplevelsen af den. Oplæsning er en vej til oplevende erkendelse, man oplever og forstår umiddelbart. I analysen erkender man kun middelbart.“* (Vores fremhævelse). Den objektive indgang til teksten gennem analysen er både nødvendig og værdifuld, men retorikkens understregning af den indbyrdes afhængighed mellem form/ indhold, indhold / udtryk er en forudsætning for at undervisningen kan veksle mellem oplevelse og analyse på en sådan måde, at tekstarbejdet giver mening for eleverne.

Retorik og fremmedsprog i læreruddannelsen

Inden for fremmedsprogspædagogikken indebærer de retoriske helhedsopfattelser oplagte muligheder for udvikling af de studerendes sproglige bevidsthed. Det gælder ikke alene æstetisk / stilistisk, men i høj grad også de studerendes evne til komparativ analyse og forståelse af sammenhænge og forskelle mellem modersmålet og fremmedsproget.

Med udgangspunkt i studieordningen for liniefagene engelsk og tysk ved Frederiksberg Seminarium skal vi her fremhæve nogle få klare forbindelseslinier med store muligheder for retorikkens og sprogfagernes frugtbare interaktion:

I bekendtgørelsens mål for liniefaget engelsk *„lægges der vægt på sammenligning med dansk sprog og kultur“*. Dette indebærer selvfølgelig fonetiske, grammatiske og fonologiske sammenligninger, men også opmærksomhed på grundlæggende forskelle i sprogenes udtryksmønstre med henblik på tolkende formidling af tekster, og af forbindelsen mellem taler og tilhører i relation til den totale talesituation. - I forholdet mellem den umiddelbare oplevelse og den middelbare forståelse vil også kulturelle og pædagogiske sammenligninger være oplagte.

Dette fører direkte til sprogfagernes krav om at *„de studerende erhverver sikkerhed i at lytte, tale, læse og skrive inden for et bredt udvalg af emneområder og sproglige genrer.“* I retorik opøves de

studerende i fri og bunden fremstilling inden for så forskellige genrer som enetalen, argumentation, fortælling, klassemtale og referat samt fremstilling inden for et bredt spektrum af litterære genrer. Deres beherskelse af disse genres udtrykskarakter kan være med til at lette og udvikle deres kommunikative evner på det fremmede sprog.

På fremmedsprogenes indholdsside skal der under 'Didaktik og fremmedsprogsdidaktik' arbejdes med „interne evalueringsformer“. Retorikken kan her bidrage gennem fagets stadige arbejde med „vurderinger, diskussioner og evalueringer“, der obligatorisk følger enhver fremlæggelse. Ligeledes kan studieordningens ord om at „arbejde bevidst med børnenes stemmer og artikulation med henblik på at gøre dem til gode sprogbrugere“ danne udgangspunkt og basis for fremmedsprogsvaluering både på det faglige og pædagogiske plan.

Endelig er det væsentligt at have for øje, at retorikken traditionelt har en langt mere fremtrædende plads i det engelske, tyske og franske skolesystem end i det danske. Øgede retoriske færdigheder hos de lærerstuderende vil således generelt befordre „forståelse for sprog, kultur og samfund“ inden for det fremmedsprogede område.

Til kamp for retorikken

Der er desværre planer om, at retorik skal gå tilbage til en status som før læreruddannelsesloven af 1966: En opdeling, hvor dansklærerne tager sig af oplæsning og fremførelse (sammen med alt det andet, der ligger i faget

dansk), mens en logopæd tager sig af den rene stemmebrug, der kan forebygge talelidelser og give indsigt i (børns) talefejl og taleudvikling.

Det ville være skammeligt at skrotte mere end 25 års erfaringer i læreruddannelsen og gøre stemmebrug til et rent instrumentalt fag. Det ville være så meget mere uheldigt, som det ikke er den instrumentalistiske opfattelse, der ligger til grund for den nye folkeskolelov. Tværtimod. Når lærerne skal kunne fungere som vejledere for børnene m.h.t. deres udvikling som mundtlige sprogbrugere, må man kunne opretholde retorik som et selvstændigt fag i læreruddannelsen. Et fag, hvis kerne er at lære de studerende at formidle stof klart og hensigtsmæssigt, og at kunne lytte til og tolke signaler, der indgår i børnenes mundtlighed.

Noter

1 se Jørgen Fafner: Tanke og tale - den retoriske tradition i Vesteuropa. Kbh., C.A.Reitzel 1982. s. 314-320.

Litteratur

- Hansen**, Bjarne Gorm: Den gyldne dialog som voksenpædagogisk princip. Kbh. Danmarks Lærerhøjskole, 1988.
- Müller**, Lotte: Æstetisk kompetence som almen lærerkvalifikation. i: Blaagaard Tidende nr. 3, april 1996.
- Rørbech**, Lone: Oplæsning som hermeneutisk handling. i: Retorik Studier nr. 3, 1979.
- Rørbech**, Lone: Skal der læses op i skolen? i: Retorik Studier nr 8, 1986.
- Selmer**, Lone: Brev til undervisningsministeren o.a. fra Foreningen af Seminariernes Lærere i Retorik og Logopædi. april 1996.
- Studieordning** for Frederiksberg Seminarium 1996. s. 11-12, 18-19, 26-27.